Milan HRDLIČKA
Univerzita Karlova

DOI: 10.14746/bo.2024.1.9

Ty už se mnou neka?[1]

Keywords: language economy, ellipsis, clause equivalent, clause fragment, shortening, univerbisation, polysemy, condensed communication, expressions which are not intentionally brought to a close
Klíčová slova: jazyková ekonomie, elipsa, větný ekvivalent, větný fragment, zkracování, univerbizace, polysémie, kondenzace sdělení, nedořikávání

Abstract

This article treats the speech forms of language economy in contemporary Czech. It inquires into the essence of chosen frequently applied speech forms such as shortening, univerbisation, ellipsis, polysemy, clause equivalent and clause fragment. It concentrates above all on the cases when some expressions in everyday informal communication are not intentionally brought to a close, for example *Nashle!* (a shortened form of *Cheerio!*), *Uka!* (a shortened form of *Show me!*) etc. It points out their distinctness from aposiopesis and presents the examples of the most frequent shortening which are divided into three basic categories: nominal, verbal and the others. Although within the communication in Czech they are rather specific, a speaker who is not a native but his Czech is at an advanced stage, could be acquainted with them.

Příspěvek pojednává o řečových podobách jazykové ekonomie v současné češtině. Charakterizuje se podstata jejích vybraných, hojně užívaných řečových projevů, mezi které patří mimo jiné zkracování, univerbizace, elipsa, polysémie, větný ekvivalent a větný fragment. Pozornost se věnuje především případům záměrného řečového nedořikávání určitých výrazů v každodenní neoficiální komunikaci, jako např. *Nashle* (= na shledanou); *Uka* (= ukaž) *mi to* aj. Poukazuje se na jejich odlišnost od apoziopeze, uvádějí se bázové příklady nedořikávání s vysokou frekvencí řečového výskytu. Ty se člení do tří základních skupin (jmenné, slovesné, další případy). Přestože se z hlediska úrovně komunikační kompetence v češtině jedná o případy dosti specifické, alespoň s některými z nich by mohl být obeznámen i nerodilý mluvčí češtiny s pokročilejší znalostí českého jazyka.

Různorodých projevů jazykové ekonomie (rozumíme jí zde snahu mluvčího po vyjádření zjednodušujícím, stručném, pokud možno formálně nenáročném) se v každodenní komunikaci s vysokou frekvencí vyskytuje celá dlouhá a pestrá řada. V některých případech (viz příklady dále) jde o záležitost ryze lexikální, jindy zase spíše skladební,[2] textovou, resp. komplexní povahy.

[1] Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

[2] Srov. další elementární případy, třeba rozdíl mezi větou jednoduchou a souvětím: *Četl zajímavou knihu* versus *Četl knihu, která byla zajímavá* či případy záměrného neopakování spojovacích výrazů (prepozic aj.).

Mezi tradiční, osvědčené a odborně zmapované řečové projevy jazykové ekonomie patří zkracování (v tuzemské odborné literatuře se v rámci abreviace nejčastěji rozlišují zkratky iniciálové[3] – *OSN = Organizace spojených národů, EU = Evropská unie*, slabičné – *Setuza = Severočeské tukové závody, Drutěva = Družstvo tělesně vadných* a smíšené – *Čedok = Československá cestovní kancelář, URNA = Útvar rychlého nasazení,* které v řeči vystupují jako ohebná zkratková slova)[4] a také hojně užívaná jednoslovná (tedy univerbizovaná) pojmenování, univerbizace, např. *úřad práce – pracák, řidičský průkaz – řidičák, Staroměstské náměstí – Staromák,*[5] *České Budějovice – Budějice* aj.

Někdy bývá jako projev jazykové ekonomie chápána také polysémie, tedy případy, kdy se jistého (mnohoznačného) prostředku užívá ve více významech, např. *koruna – vrchní část stromu, symbol královské moci, platidlo* (blíže Čechová a kol. 2011 aj.).

K bázovým projevům jazykové ekonomie[6] se řadí elipsa, čili explicitní nevyjádření skutečností, které by v úplné výpovědi vyjádřeny (vyřčeny, popř. napsány) být mohly a které její mluvnická struktura předpokládá (Čechová a kol. 2011 aj.). K explicitní textové realizaci však z důvodu záměrného neopakování (resp. vypuštění) redundantního výraziva (elipsa textová, např. *Studuje český a německý jazyk*)[7] nebo v důsledku snahy mluvčího (pisatele) po dosažení úspornosti ztvárnění propozičního

[3] Některé mohou mít recesistické interpretace: iniciálová zkratka *CKM = Cestovní kancelář mládeže* se za totality četla i jako „cestujeme, kam můžeme“. Mnozí mluvčí tento typ zkratky náležitě neidentifikují: název politického hnutí *ANO* není přitakací částicí, nýbrž abreviací značící *Akce nespokojených občanů.*

[4] Někdy narážíme na případy víceré interpretace vzniku zkráceného výrazu. Výraz *mukl*, označení pro politického vězně z padesátých let minulého století, měl znamenat „*muž určený k likvidaci*“. V mluvnici M. Čechové a kol. (2011, s. 26) nalézáme etymologii jinou: „Slovo *mukl*, něm. *Muckle*, znamenalo člena party (slovo je asi z romštiny /cikánštiny/: *mucklo* = volný, svobodný), po rozšíření označovalo vůbec darebáka, podvodníka, gaunera, pak proniklo i do vězeňského argotu a dnes se užívá převážně ve významu *vězeň*.“

[5] Spadají sem též některé rozšířené případy substantivizace adjektiv: *svíčková pečeně – svíčková, telecí maso – telecí* aj., srov. M. Čechová a kol. 2011.

[6] Možností je více; k relevantním případům lze přiřadit frekventovanou koexistenci prepozic (z důvodu kondenzace sdělení): *Koupil to za pro něho výhodnou cenu. Chodila s o deset let starším přítelem* (blíže S. Machová 2000). O snaze o úspornost, zjednodušení svědčí nejrůznější hláskové redukce a deformace (*narozeniny – narozky, počasí – póčo, dovolená – dovča, ofiko - oficiálně*), jindy je příčinou zamezení vulgárnosti pojmenování (*Ty vado! = Ty hovado!*). Touto cestou vznikají i zajímavé novotvary: *jémine! = Jesus Domine!* Do problematiky spadá též nedbalá výslovnost (*poněvadž – páč, člověče – čéče, prázdniny – prázniny, řbitov - hřbitov, ňákej – nějaký*) atd.

[7] Srov. vyjádření typu *Stalo se to v roce dva patnáct* (= dva tisíce patnáct) aj.

obsahu výpovědi v určité situaci (elipsa situační, např. *Nezajdeme na jedno? = pivo*) většinou[8] nedochází.

V řečové praxi je rovněž častý výskyt úsporných větných ekvivalentů (v odborné literatuře byly dříve označovány jako věty jednočlenné, a to jmenné – *Škola*, *Ordinace*, infinitivní – *Mlčet! Vrátit se zpět?* nebo citoslovečné – *Au! Fuj! Brrr!*). V tomto případě se, jak známo, jedná o nevětné výpovědi (neobsahují určitý tvar slovesný), které jsou však (obvykle expresivnější) funkční obdobou výpovědí větných – srov. zřetelné komunikační rozdíly mezi výpověďmi *Stát!* a *Stůj! Nemehlo!* a *Ty jsi* (*ale*) *nemehlo!* aj.

V promluvách se také často setkáváme s větnými fragmenty (jinak řečeno s tzv. „eliptickými větami“), tedy s nevětnými výpověďmi, které obsahují pouze člen (popř. členy) rozvíjející, nikoliv i řídící člen základní: *Vodu! Dobrou chuť! Do Prahy. Synovi. O nich. Zpátky. Kdypak? Nad. Žádné ale!*

Tento druh vyjádření má velmi blízko k případům, na něž se v tomto příspěvku zaměřujeme přednostně, a sice k hojně rozšířenému dílčímu (zdůrazňujeme ovšem, že cílenému) tvaroslovnému nedořikávání[9] (resp. pouze k částečné realizaci) různorodých výrazů výpovědi. Máme tímto na mysli formulace jako *Nashle* (= na shledanou); *Uka* (= ukaž) *mi to*, tedy faktickou záměrnou textovou nerealizaci určitého snadno odvoditelného (rekonstruovatelného) finálního komponentu jistého výrazu.

Tyto řečové zásahy je třeba odlišovat od podstatou i formou podobné apoziopeze (blíže Porák 1956), tedy od mnohdy neplánovaného nedokončení očekávaného a systémového vyjádření: *Běž, nebo tě…*; *Já jsem na to opatrn…, To „ý“ už nedořekl* (Čechová a kol. 2011, s. 300). Mluvčí, jak je z uvedených ukázek zřejmé, dává z různých důvodů přednost výpustce,[10] popř. na rozdíl od nedořikávání neví, jak dále pokračovat, nemá možnost zamýšlenou výpověď dokončit, chce naznačit existenci vícero možností (viz i pozn. č. 9) apod. Zásadní odlišností apoziopeze od elipsy je nemožnost komunikantů nedopovězenou část výpovědi spolehlivě rekonstruovat.

O které výrazy se v případě výše zmíněného nedořikávání/nedopovězení (tedy pouze dílčí realizace výrazu) jedná? Na základě svého řečového povědomí a bez nároku na úplnost konstatujeme, že lze v dané kolokviální sféře rozlišovat mimo jiné:

[8] V komunikaci dochází k ustáleným a zažitým výpustkám: *Ten její už zase pije* (= alkohol); *Ředitel poděkoval, rozloučil se a zavěsil* (= telefonní sluchátko) atd.

[9] Nemáme zde na mysli případy výskytu výrazu *to* (i prefigovaného), které v řeči mnohdy zastupuje vulgární, v dané situaci nepatřičné vyjádření: *Já ti jednu to! Je se na to vyto! Málem se z toho poto…* (viz Hrdlička 2015 aj.).

[10] Upozorňujeme, že v komunikaci může jít i o záměrnou (smysluplnou a srozumitelnou) kombinaci vyjádření verbálního a nonverbálního, mimojazykového (gesta, mimiky aj.).

1) v y j á d ř e n í j m e n n á , n e z ř í d k a h o d n o t í c í[11] – *Neboj, je to v poho* (= v pohodě); *To je bájo!* (= báječné); *To je bezva!* (= bezvadné); *Jsem docela spoko* (= spokojený); *Kámo!* (= kamaráde); *Mají na něj prý nějaké kompro* (= kompromitující materiál), *Je fakt sympa* (= sympatický) aj. či povahy kvantitativní, číselné – *Půjč mi pade* (= padesát korun); *Stopro* (= na sto procent, stoprocentně) *tam přijde*; *Prosil bych deset deka* (= dekagramů) *toho salámu* apod.;
2) v y j á d ř e n í s l o v e s n á (velmi často obsahující záporku *ne-*) – *Mě už to tady neba* (= nebaví); *Já už s tebou neka*[12] (= nekamarádím); *Mně to ale vůbec neva* (= nevadí); *Tak to teda nepla!* (= neplatí); *No neke!* (= nekecej, nepovídej); *Já už dneska nehra!* (= nehraju);
3) j i n é p ř í p a d y , a t o v ý p o v ě d i p o v a h y v ě t n é i n e v ě t n é – *Neřekl mi na to ani ň* (= nic)[13]; *Tak to ti teda pěkně ď* (= děkuju); *Dneska půjdu domů už poo* (= po obědě). *Kdy se vrátíš? Dopo* (= dopoledne), *nebo až odpo* (= odpoledne)*?*

Co říci závěrem? Uvedené (a potažmo další obdobné) případy nepochybně hodné hlubší odborné pozornosti vesměs spadají, stejně jako je tomu i v jiných jazycích, do sféry každodenní neformální nespisovné komunikace (část doloženého výraziva užívají zejména nedospělí mluvčí), některé z nich (*nashle!* i jiné) však může nerodilý mluvčí češtiny zaslechnout při pobytu v autentickém cizojazyčném prostředí poměrně často. Proto by si mohl – alespoň pasivně a alespoň výběrově – některá ze zachycených vyjádření osvojit.

Literatura

Č e c h o v á M. a kol., 2011, *Čeština – řeč a jazyk.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

H r d l i č k a M., 2015, *Vo vobecný češtině a jiné příběhy.* Praha: Karolinum.

M a c h o v á S., 2000, *Dvě předložky vedle sebe*, „Naše řeč“ 83, č. 1, s. 30–34.

P o r á k J., 1956, *Aposiopese v současné češtině*, „Slovo a slovesnost“ 17, č. 3, s. 132–139.

[11] Občas i vulgární: *Je to všechno na ho*; *Stojí to celé za ho* (= hovno).

[12] V komunikaci můžeme být svědky třeba i následujícího minidialogu: *Ka?* (= kamarádíš se mnou?) – *Neka!* (= nekamarádím!); *Pla?* (= platí to?) – *Nepla!* (= neplatí!) aj.

[13] V daném případě jsou možné různé obměny propozičního obsahu výpovědi: *Nezbylo tam ani ň*; *Nedostal od nich ani ň* apod.